զուրեթան չանեմ։ Ուրեմն ամեն մէկը չնտեսելով իր համոզմունքին և ազատ խղճմտանքին մեջ մի և նոյն եկեղեցու մէջ, որի գլուխն Քրիստոս է և ամեն մի քրիստոնեայի համար նոյնը։ Եթէ առաքիչը այսօր տեսնէր Քրիստոսի մի եկեղեցին հազար և մէկ բաժանված և ցաւալին է մի եկեղեցին միասին առելիս և մէկէն ուզում ամբիոնները ոչ նզովք կարդալիս, պիտի զուռն արտասուեր քով լաց լինէր և ասէր. «Տիրէ՛ մենք քրիստոնեաներս շատ քրիստոնեաներ և շատ աստուածներ ունենք, այնպէս որ ամեն մի եկեղեցի մի ջոկ Քրիստոս է ազատում։ Մինչև չէ՞նք կարող միայ մի և նոյն եկեղեցու մէջ և ունենալ ամեն մէկը իր համոզմունքը, ինչպէս արէն Հայր ասելով վերոյիշեալ քրիստոնեաներին։» Զարմանալին սա է, որ այժմ գոնէ մի ազգութիւն էլ չէ կազմում մի ամբողջ եկեղեցի։ Աւելի դժուար էր այն ժամանակ երբից և ասկում հանգիստի քրիստոնեաների համար տարբեր հանգամանքով մի և նոյն եկեղեցու մէջ միայ, պատկանելով զանազան ազգութիւնս, քան թէ այսօր մի ազգի համոզմունքով տարբեր անդամներ, որ աւելի լուսաւորված է քան թէ այն ժամանակվայ ազգերը։ Հիմայ կը հարցնէի՝ ազա ինչու շատերը իրանց համոզմունքը փոխում են, ստիպվում են կամ մի նոր եկեղեցի կազմելու, կամ թէ ուրիշի ծոցը անցնել։ Սրա պատճառները երկու են։ Նախ հոգեոր հովիւների իրանց հօտի փրկութիւնը վերարերեալ անհոգութիւնը, որ կապելով Քրիստոսի ոչխարները չոր և ցամաք քարի վրա, չեն կամենում արածացնել նրանց անասարակի մարգագետնի մէջ, բայց ինչ որ վերարերում է նրանց բուրմը խուզելուն և կաթը կթելուն, որանց մէջ մոր են և արի, այս հոգեւորիները իրանց համար աշխատանաց դուռն շինած վարձկանները են և անասարեր զէպի իրանց սուրբ պարտականութիւնը, իսկ երբ մի խեղճը այդ հօտի մէջ, զգալով իր հոգեոր սովը, ստիպվում է ելքը իր համար սուրբ գրքի մէջ ճարակ որոնել, այն ժամանակ բարկանում են վարձկան հովիւներն և հաղթ ու մի տեսակ հնարներ գործ են դնում իրանց կարծելով իրանց մոլորեալ ոչխարը լիքը մարգագետնից վեր առնել և կրկին այն առատվայ չոր և ցամաք տեղը բերել և կապել. որ ծշոխ կատարին իրանց վրա ասածը, թէ «իրանք չէն մոնում Աստուծու թաղտարութիւնը և ուրիշին էլ չեն թողնում մտնելու։» Միայ պատճառն եկեղեցու մեծամասնութենից կրած հալածանքն է, որ ստիպում է նրանց փնտռալ իրանց մարէնի եկեղեցուց։

Ով որ լսէ նամախտ հայ-աւետարանականների կենսագրութիւնը, նա պարզ կը տեսնէ այդ երկու պատճառները, որ ստիպեցին նրանց օտար եկեղեցու գիրկը դիմելու։ Բայց թէ ընդհանուր հայերը մարմնաւոր շահերի կամ քաղաքականութեան համար են կրօնափոխ մնում, ինչպէս կարդում ենք երբեմն լրագրիների մէջ, սա անհիմն պրպտարութիւն է։ Ճշմարիտ է աւետարանական հայերն քանի որ լուսաւորչական եկեղեցու մէջ էին գտնվում, անտարբեր էին զէպի իրանց հոգեորականները, վարժապետները, և չենց իսկ ազգականները, այսինքն անհոգ էին նրանց պիտոյքների համար, բայց այսօր նրանք առատանում են զէպի իրանց հոգեորականները, ուսուցչիները և ազգականները, բուն իսկ իրանց քսակիս. առաջ մի լումայ չը տուողն այժմ մեծ զոհաբերութիւն է անում այդ նպատակի համար։ Ուշ՝ այդ մեծ յեղափոխութեան պատճառն մի և նոյն անձերի մէջ, պիտի ասեմ, որ նա Աստուծու խօսքի կենդանի քարոզութիւն է, որ կակղացնում է քարացած սրտերն, գլխած և ոգորված է շինում անգութը, առատանում է ղնեմով և ճանաչացնում ամեն մի քրիստոնեային իր սուրբ պարտականութիւնը։ «Որում հարկ հարկ, որում պատիւ—պատիւ.» Քրիստոսը իր մի առակում եկեղեցին նրմանցնում է ծովի, ուր կան շատ լաւ և վատ ձուկեր, այնպէս էլ եկեղեցու մէջ կան թէ լաւ և վատ քրիստոնեաներ, ուստի երբ տեսնենք մի հայ բողոքական կամ կաթոլիկ ծաղրում է լուսաւորչական եկեղեցին, ուրախանում է և թեթևաբար ծիծաղում նրա հոգեորականների պակասութեան վրա, կամ մի լուսաւորչական ատում է և հալածում մի հայ բողոքական կամ կաթոլիկ նրա տարբեր կրօնական համոզմունքների համար—մի զարմանար, սա բնական է. առանց ոգորվածների անկարելի է եկեղեցի լինել այս յանցաւոր ցան մէջ, երկրագնդս վրա, միայն թէ մի վտանգից զգուշանանք՝ որ «Մայր չորի հրակով հարիներ ունի յանցանքը բոլորին չը վերարերէ», խնդրած լինենք որ այդպիսիքը Քրիստոսի եկեղեցու մէջի հրամանները են, որ նրա արտաքինից մնան և բաժին չունենն. դրանք թէև քրիստոնեայ էլ կոչվին, այսու ամենայնիւ Քրիստոսի հոգուց զուրկ են, քանզի եթէ նրանք ոգորվածներս ատարեցու. հոգի ունենային, եղբօր կամ ուրիշ եկեղեցու պակասութեան վրա չէին ծիծաղի, այլ լաց կը լինէին, իբար չէին հալածի, այլ ներողամիտ կը լինէին։ Մի լուսաւորչական հայհոյում և հալածում է մի բողոքական կամ կաթոլիկ հայ նրա կրօնափոխութեան համար, կարծելով որ սրանով եկեղեցու մեծ օգուտ տուած է և Աստուած էլ հաճանում է նրա արածը, բայց չէ մտածում, որ Աստուած հայհոյողի և հալածողի բարեկամ չէ, մի այդպիսի պաշտօնը նրա առաջն պիտի է և զզուելի։ Մի հայ-բողոքական էլ կիսատ պատ լսելով Աստուծու խօսքը կազմում է իր համար մի տեսակ համոզմունքը այս է «մի ծառնեմ, մի դիպչիր, համը մի առնիր», ինչպէս թէ մի խեղճ զիւղական պատուռ կէն պատ տրեցարքին կամ ուրեմ օրը յանկարծ անգիտութիւնամբ պատի կողը բերանը դնէ, յետոյ տանն անդամ ափսոսէ իր պատ ուտելուն համար, բայց մի և նոյն ժամանակ առանց խղճմտանքի խայթոցի մէնի արտոյտն ուսդ դռնամեջ, մէնի ցանքը քանդէ, որ կրակ անէ, եկեղ ուտէ և իր Աստուծու համար հաճելի պատը պատէ. Այդպէս էլ դու ես, բողոքական եղբայ, երբ ուշդ գարձրել ես քրիստոնէութեան դրսի մասը մասը յանդիմանելու պատուռ ես անում. դրսի ինչն իրան անմեղ բաներից քեզ զրկում ես, բայց ծարը անելը, քեզ ուրիշից աւելի արդար, բանիմաց կարծելը և պատց չետ էլ ուրիշ կողմա արատներ մոքը չես համարում, այն չէ՞ սուտ քամում ես և ուղարն կլանում։ Հէնց ձեր պէտներն են, որ հայ-բողոքականների մեծամասնութեան անունը ուրիշների առաջն վարը են զառնում և ձեր պէտներն են, որոնց համար բոլոր յանդիմանութիւնը ինձ սառնում և ամսոթ կրում։ Լսում ենք, թէև այսօր չէմ տեսել, որ եղել են անհատներ հայ-բողոքականներից, որոնք իրանց մօտ ազգականի կամ սիրելի բարեկամի գոգաղը լուսաւորչական եկեղեցու մէջ դրան։ Ժամանակ չեն կամենցել նեբա մտել իրանց սիրելին յուսալարտութեան վերջի պարտքը կատարելու։ Երեի զուգ մտածում էք, բողոքական եղբայրներ, որ անտեղ շատ բաներ կան, որոնք ձեր խղճին և համոզմունքին զէմ են, վասնզոր այնտեղ մտանելն քրիստոնէութենից դուրս էք համարում. նա ասելում եմ, որ զուգ ձեր խղճի զերին էք, ուստի ձեզ յանդիմանելու փոխարէն հարկաւոր է ցաւել և խղճալ ձեզ վրա, քանզի զուգ հավաքողութեան մէջ շատ տկար էք և ատեստանի զեռաբինեց էլ զուրկ Աէք խեղճեմ, զուգ այնքան լաւ քրիստոնեա գարձաք, որ Քրիստոսին էլ մի քանի քայլ անցաք, որը իր սրբութեանը պակասութիւն չը համարեց, ինչպէս տեսնում ենք նրան տաւն և երկու տարեկան հասակում և յետոյ էլ, աւելորդապաշտութիւնով վրը հրեից տաճարի մէջ նստած և մեղաւորների հետ քաղցրութեամբ, մարդասիրութեամբ խօսելիս։ Տեսէք և ատ գրիչներին, որոնք ոչ թէ միայն ոչնչով տաճառն էին մտնում, այլ կռատուներն անգամ։ Ես յուսով եմ թէ լուսաւորչական, թէ բողոքական և թէ կաթոլիկ հա քրիստոնեայ բանիմաց արիներնդ եղբայրները տեսնելով անհատի պակասութիւնը չը վրդովին և սրտերնն իրարից յետ չը պահեն և մինի պակասութիւնը տեսնելով եկեղեցու մեծամասնութեան վրա վատ գաղափարներ չը կազմեն, որ մի գուցէ մեր գրա կատարվի այն առաջ թէ «հայերն զոբնա պիտան, ինչ որ գրիչներ տասնմեան տասուն։» Ես, ինչպէս «Մշակ» լրագրի այս տարում 135 համարում բանաստեղծական մասնի մէջ գետեղված յօդուածիս մէջ գրած եմ, նոյնը կրկնում եմ և այստեղ. որ մեր ազգը տակաւին զարգացած չէ, կամ լաւ է ասել ազգի մեծամասնութիւնը զուրկ է լուսաւորութիւնից, վասնզոր ազգիս մէջ բարոյականաչէս չը զարգացածներից միշտ պակասութիւն ստասել կարելի է, որ զատանութեան էլ պատկանէին նրանք։ Ուստի ոչքան ազգի մեծամասնութիւնն կրթութիւնը ուշանում է, այնքան էլ ապրատան հայ եղբայրների մեծութիւնը յետադզվում է։ Սա էլ որի վրա ազգի մէջ գտանվող բանիմացները, նրա օգուտը ոչնեղ և ապագայ սերունդի երջանկութիւնը իրանց աչքի առաջ ունեցողները մի առանձին ուշադրութիւն պիտի գարձնեն։ Մեր զանկներին պէտք է գատարակել ոչ թէ ինչ և փտած զաղափարներով, խնատակի կամ անբարոյական վարդապետներ մեզ, այլ բարերարաց, լուսաւորված և ֆանատիկոսութենից ազատ ուսուցիչների ձեռով, որ հաստատ հիմն դնվի այն նախանձելի մեծութեանը, որին յուսով ենք պիտի արժանանայ մեր ապագայ սերունդը։

Է. Փիրուզազանց

ՆԱՄԱԿ Ս. ՊԵՏԵՐԲՈՒՐԳԻՑ

—

3 սեպտեմբերի

«Մշակը» շատ անգամ է յայտնել այն ցաւալի իրողութիւնը, որ մեր մէջ, եթէ մի լրագիր մի նոր մտաք է յայտնում, մի նոր առաջարկութիւն է անում, ցանկանալով, որ այդ մտաքը իրագործվի, այդ ժամանակ հարկաւոր է, որ նրա գիրը կամ նորա աշխատակիցներից մէկը, իրանք առաջ ընկնեն և անձամբ օրինակ տան ուրիշներին, որ նրանք էլ տեղից շարժվեն և մի բան կատարեն։

Այսպիսի անհերելի անտարբերութիւն զէպի նոր մտքեր էլի մի կերպ հասկանալի կը լինէր, եթէ նա նշանվէր միայն անուս, անկիրթ մարդիկների և ժողովրդի խաւար դասակարգերի մէջ։ Բայց ցաւալին այն է, որ նոյնը պատահում է և մեր ինտելիգենցիայի և գլխաւորապէս ուսանողների մէջ։ «Մշակ» լրագիրը նախ խմբագրի բերանով, յետոյ իր աշխատակից պ. պ. Մէլիքզադէի և Գր. Նիկոդոսեանի յօդուածներով քանիցս անգամ յանդիմանեց հայ ուսանողներին, որ անոնցնով իրանց պարապ ժամերը թղթախաղի և զանազան զուարճութիւնների մէջ, նրանք չեն ուզում մի բոպէ անգամ իրանց ժամանակից զոհել ազգի օգուտին։ Պ. Մէլիքզադէի կծու, բայց միանգամայն իրաւացի խօսքերից Մօսկվայի ուսանողները այնպէս Նեղացան, որ քիչ էր մնացել իրանց ընկերներից մի խումբ ուղարկէին Թիֆլիս պատուելի հեղինակին նեռատակելու համար... Վերջ ի վերոյ ինչ երեաց. այդ ուսանողները իրանք արդարացրին բոլորը, ինչ որ գրված էր նրանց մասին։ Որովհետև այն ժամանակ, երբ եւրոպական պետութիւնները հաւաքական ծանուցագիր տուին Բ. Դրան և երբ հայոց հարցը յետ մնալով, միանգամայն մոռացութեան մէջ պիտի ընկնէր, ծաղրանք և կատակներ յարուցանելով մեր դէմ օտարների կողմից,—այդ ժամանակ մի ուսանող չը գտնվեցաւ, որ գոնէ մամուլի մէջ հայոց դատը պաշտպանէր։ Դարձեալ «Մշակի խմբագրութիւնը» ուղարկեց իր տպանդարտ աշխատակցին ***-ին Ս. Պետերբուրգ, որը այստեղ ռուս լրագիրների մէջ մասնակցելով, մեծ լոյս տիրեց հայերի և հետևապէս հայկական նեղերի վրա, որը ռուսասանցիների հայերի համար բաւական մթութեան մէջ էր։ Մինչև այդ ժամանակ հայ ուսանողները ինչ էին շինում, ինչու չը մտածեցին այդ մասին։ Եթէ իրանք գրելու շորը չունէին, գոնէ թարգմանութիւններ անելն էլ հայ լրագիրներից։ Ահա իրանց աչքերով տեսան, որ մի մարդու հնարէնս, փոքր ժամանակվայ մէջ, ռուս մամուլը իր կարծիքը փոխեց հայերի վերաբերութեամբ, սկսվեցան աւելի նպաստաւոր յօդուածներ տպվել, այն ես այնպիսի ռուս թերթերի մէջ, որոնք հայոց վրա խօսելու միշտ սառնութեամբ էին վերարերվում։ Հիմայ այդ լրագիրները ամբողջ առաջնորդող յօդուածներ են նուիրում հայոց պաշտպանութեան համար։ Ի հարկէ մեր ասածը չէ՞ «Ռասսկ»-ի մասին, որը միշտ հանկարել է հայերին։ Տեսնք, պարոն ուսանողներ, թէ ինչ կարող է անել մի հատ մարդ մի երկու ամսվայ ընթացքում։ Այժմ թող թող տրվի մեզ հարցնել ինչու այդ կարեր բանը չէին անում և հիմայ էլ չեն անում 500 ուսանողներդ, որոնք թարված են Ռուսասանեան զանազան համալսարաններում։ Չէ՞ որ նրանք երեսուն տարուց աւել է փտում են գրքերի մէջ. էլ որ ժամանակի համար է պահված նրանց գիտութիւնը։ Մասնաւոր Մօսկվայի 150 ուսանողների մէջ սակաւաթիւն այն երիտասարդները, որոնք գոնէ հայոց լրագիրներից թարգմանէին և օտարներին մեզ հետ ծանոթացնէին։ Ինչու ուրեմն նրանք ոչչով վիրատրվում են, երբ նրանց աչքին ասում են դառն ճշմարտութիւնը։ Հայ ուսանողը չէնց որ համալսարան մտաւ, միայն խօսել, ուռչել, փքվել գիտէ և անուսների առաջ իրան գիտնական ձևացնել, իսկ մի կարեր և ծանր գործի մէջ նա ձեռքը ծոցը կը դնէ ու կը լռէ։ Եչ, ինչ եղաւ նրա։ Եթէ մինչև այսօր հայ ուսանողները ջնած են եղել և չեն ճանաչել իրանց պարտաւորութիւնը, գոնէ այսուհետև նրանք թող քաջն իրանց հին մեղքերը... Թող ուսանողները սկսեն գործել, մանաւանդ որ լսում ենք թէ «Մշակի» հանձնարելի աշխատակիցը մտադիր է շուտով թողնել Ս. Պետերբուրգը։ Նա հարթեց ձեր առջև, պ. պ. ուսանողներ, ճանապարհը, իսկ դուք գնեցեք...

Խ. Միրզեանց

ՆԱՄԱԿ ԹՄԲԱԳՐԻՑ

—

Թիֆլիս, 5 սեպտեմբերի

Կարդալով «Մշակի» 144 և 150 համարներում քաղաքիս ս. Կարապետ և Բեթղեհեմ թաղերի անմաքրութեան մասին, ես ևս պարտք համարեցի այս քանի մի շարք նամակով քաղաքային վարչութեան ուշադրութիւնը դարձնել և Զուգարիթի Նիկոլաևսկայա կոչված փողոցի անմաքրութեան վրա։

Վերոյիշեալ փողոցը իր մեծութեամբ Զուգարիթի ամենաառաջին փողոցը մնալով, իր կեղտոտութեամբ և ոչնախակի պատաշող աւազակութիւններով ես նշանաւոր է։

Ահա թէ ինչու.

Գալով գեռ «Մշակի» ընթերցողները լիշելիս լինեն մայիսյ տեղեկից Վարոնեի տան առաջ անմաքրութեան խողովակի քանդվելը և նոյն տեղում մի ռուս հիւանի խեղդվելը. ահա մինչև այս օրն էլ այդ խողովակը նոյն գրութեան մէջ է մընում և գեռ ամեն անգամ անձրև գալու ժամանակ աւելի ևս մեծանում է։ Այդ պատատուածքի պատճառով վերոյիշեալ փողոցը կատարեալ ադբանց և հասարակաց արտաքնոց է դառել։ Ինչը ասես չեն անում այդտեղ. սատկած մկներից, կատուից սկսած մինչև սատկած շուն կը ճարվի այդ պատատուածքում։ Կալով գալոցից առաջացած գարշահոտութիւնը ևս լսում եմ ինչ օգուտ, որ քաղաքիս սպանդանոցը Նալիբուխ են տեղափոխել։ Թէև երբեմն երբեմն, ժամանակաւորապէս ազատվում ենք այդ գարշահոտութիւնից այդ լինում է բնութեան շնչելիս,—այն է յորդ անձրևներից առաջացած հեղեղներից, որ երբեմն մարդում են վերոյիշեալ փոսը աղտեղութիւններից։ Այդը գրանցից զատ ամենից ինչ էին հասել օգնութեան։

Վերը լիշեցի, որ այս փողոցը զուրկ է ելքից։ Այո, այդ հասատատում է նրանով, որ մի անուսաց մէջ նոյն փողոցում մի տուն, մի մարդ զանազան է մի մանրուք ծախողի խանութի կողմովներն։ Պատճառն այն էր, որ ցերեկով այդ փողոցում կարելի է տեսնել տանտիրոջ աւելի թափառող տանտպանները, բայց գիշերով ոչ մէկին չես գտնի։ Զը գիտեմ արդեօք ինչին վերաբերել այդ....

Նամակս վերջացնելու վրա էի, երբ նկատեցի մի բոպէի մէջ մի թուրք խոշաբարի խանութը մարդիկներով լցվեցաւ. տօրմա ու փլաւի պղինձները զարդում էին օգնութիւն կանչող խոշաբարի գլխին և խանութի մէջ գտնված կարասիները փշրում էին, իսկ մէկն էլ խանչալը մեռքին պատնեշվեց էր կարում։ Այդ վերջինն էր մի ելխտասարդ վրայն տանտպատ, որ մի կոկարգաւոր գինովնիկի հետ խոշաբարի խանութում լաւ ճաշելուց ու խմելուց յետոյ, կամենում էին առանց կոպկի վճարելու հեռանալ։

Գր. Թօջամրեան

ՆԱՄԱԿ ԹՄԲԱԳՐԻՑ

—

Սամաշէն, 20 օգոստոսի

Սամաշէնն կից Որնակ գիւղի բնակիչները շատ վաղուց զրկված էին պարզ, մաքուր և առատ ջրից. ունէին մի փոքրիկ առուակ, որ ամառը գերեմէ ցամաքում էր շաբից, իսկ ձմեռը փակվում էր ջրի բնթացքը։ Որնակայ բնակիչների բաղդից 1876 թէ՛ին եկաւ ինձ տեսութիւն իմ մօրեղբայր աղջիկը Լօրսա-Մէլիքեանց Մանասայ կոյսը և տեսնելով գիւղացւոց այս թշուառ դրութիւնը, կամեցաւ օգնել նրանց։ Ուստի գիւղից 250 սաժէն տեռատրութիւնից ջուր բերել տուաւ, գիւղի մէջ թեղ տուաւ մի ագարակ ջրային խողովակներով, որից օգտվում են թէ մարդիկ և թէ անասունք և շինութեան վերաբերութիւնը յանձնեց ինձ։ Աղբիւրի ճանապարհ գրուած է իր միջոցով։

Պատուական լրագրիդ միջոցաւ բարեհաճեցէք գիւղի բնակիչների հոգեպարարութիւնը մատուցանել շրջագայաբար լիշեալ բարեգործ կուսին ի քաջալերութիւն։

Իշխանաշէն Քալենկայ Արզումանց

ՆԵՐԲԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

—

Երկուշաբթի օր ուղարկեցինք Կ. Պոլիս պ. Թուպեսեանի ձեռքով 900 բուբլ, որ հաւաքված էր մեզ մօտ յօգուտ «Արարատեան» ընթերանոցի։ Այդ գումարը այժմ կը յատկացվի Կ. Պոլսի նոր կազմված «Մայրաց ընկերութեանը։»

—

ՇՈՒՇՈՒՄ մեզ գրում են, որ մի չափաւոր պատանի հրացանով սպանեց իր ջորը, որը հակառա-